

УДК 7.071.1Шевченко-043.3:[378.4:7]-043.86
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2025.02.247>

РОЛЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У ПРОСТОРІ УКРАЇНСЬКОЇ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ

Ростислав ШМАГАЛО

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9853-8989>

доктор мистецтвознавства, професор,
заслужений діяч мистецтв України,
Львівська національна академія мистецтв,
кафедра історії та теорії мистецтв,
вул. Кубійовича, 38, 79011, м. Львів, Україна,
e-mail: shmahalo@hotmail.com

Rostyslav SHMACALO

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9853-8989>

Doctor of Art History, Professor,
Honored Artist of Ukraine,
Lviv National Academy of Arts,
Department of History and Theory of Arts,
38, Kubyovycha Str., 79011, Lviv, Ukraine,
e-mail: shmahalo@hotmail.com

THE ROLE OF TARAS SHEVCHENKO IN THE SPACE OF UKRAINIAN ART EDUCATION

Розглянута діяльність Т. Шевченка в розвитку мистецької освіти: аналізуються маловідомі факти, які підтверджують документальне існування проекту Тараса Шевченка про створення мистецької школи (до арешту художника і поета в 1847 р.). Констатується, зокрема, що він читав лекції з теорії живопису та мистецтв, а з 21 лютого 1847 р. мав приступити до викладів малювання у Київському університеті ім. Св. Володимира. *Мета дослідження* — обґрунтувати значення творчої та викладацької діяльності Т. Шевченка у становленні академічної мистецької освіти в Україні. *Актуальність теми* обумовлена тим, що саме Шевченко став наріжним каменем для становлення національної мистецької школи України.

Життєві цілі Шевченка не збулися, але його ідейно-естетичне світобачення мало безпосередній мистецько-педагогічний вплив на сучасників та художників-педагогів України наступних поколінь. З різними ідеологічними підходами освітні мистецькі ідеї Шевченка були реалізовані як у радянській Україні, так і в осередках української діаспори. Доведено, що у методичному вимірі проект Шевченка мав широку культурологічну основу, опирався на історію, археологію, мистецтвознавство, національну побутову культуру та ужиткове мистецтво, загалом філософію.

Здолавши стереотипи академізму, Т. Шевченко заклав новий творчо-педагогічний метод, який отримав безліч послідовників і нескінченне число форм реалізації в усіх видах і жанрах мистецтва.

Ключові слова: Тарас Шевченко, мистецька освіта, академія мистецтв, становлення, послідовники, образотворче мистецтво, філософія мистецтва.

The activity of T. Shevchenko in the development of art education is considered: little-known facts are analyzed that confirm the documented existence of Taras Shevchenko's project to create an art school (before the arrest of the artist and poet in 1847). It is stated, in particular, that he gave lectures on the theory of painting and arts, and from February 21, 1847 he was to begin teaching drawing at the Kyiv University named after St. Volodymyr.

The purpose of the study is to substantiate the significance of T. Shevchenko's creative and teaching activities in the formation of academic art education in Ukraine. The relevance of the topic is due to the fact that it was Shevchenko who became the cornerstone for the formation of the national art school of Ukraine.

Shevchenko's life goals did not come true, but his ideological and aesthetic worldview had a direct artistic and pedagogical influence on contemporaries and artist-teachers of Ukraine of subsequent generations. With different ideological approaches, Shevchenko's art education ideas were implemented both in Soviet Ukraine and in the centers of the Ukrainian diaspora. It is proven that in the methodological dimension, Shevchenko's project had a broad culturological basis, was based on history, archeology, art history, national everyday culture and applied art, and philosophy in general.

Conclusions. Having overcome the stereotypes of academism, T. Shevchenko established a new creative and pedagogical method, which received many followers and an infinite number of forms of implementation in all types and genres of art.

Keywords: Taras Shevchenko, art education, academy of arts, formation, followers, fine arts, philosophy of art.

Вступ. Постановка проблеми. Більше півтора століття шевченкознавці всього світу пізнають багатогранний творчий геній Шевченка (іл. 1)¹. З плином часу та чи інша грань Шевченківського універсализму отримує чіткіші обриси, викристалізовуючи поета, художника, прозаїка, інтелектуала, а ще: «революціонера», «пророка», «мученика», «Голосу душі народу»... Ці та інші означення лише підкреслюють недоцілність затиснення талантів і неймовірно потужного інтелекту в рамки одного чи кількох окремих формулювань з політичної, культурологічної, літературної чи мистецької сфери. Єдину і цілісну естетику творінь генія чи не першими зауважили саме художники, зокрема Іван Труш на пам'ятному зібранні НТШ у своєму виступі 1911 року «Шевченко як живописець у поезії». Як один з найактивніших членів НТШ, І. Труш глибинно вивчав Шевченка, напрацював навіть лекційний цикл про його творчість. Мистецтвознавці різних часів: О. Новицький, К. Широцький, Д. Антонович, П. Білецький, С. Гординський, В. Овсійчук та інші вивели широкий порівняльний аналіз Шевченка-художника у контексті європейських мистецьких шкіл періоду

ньому потужному виданні В. Овсійчука «Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури» (2008) немає жодного рядка стосовно причетності Шевченка до мистецької освіти в Україні. Хіба що таку грань як «Шевченко-учитель, пророк і проповідник» окремим параграфом вперше вивів у своїй праці «Тарас Шевченко» Іван Огієнко (митрополит Іларіон) [2, с. 380]. Проте означений автор та інші дослідники виявляли пророцтва, ідеологію і «Правдиву науку» Шевченка у загальнокультурному чи педагогічному контексті, не торкаючись питань суто мистецької освіти.

Історики зазвичай уникають розмірковувань над можливими змінами історичних обставин того чи іншого фактичного перебігу доленосних подій. Настрої фаталізму щодо невідворотності драматичної долі жертвних титанів від культури панують і щодо нашого героя.

Мета дослідження: обґрунтувати значення творчої та викладацької діяльності Т. Шевченка у становленні академічної мистецької освіти в Україні. Насамперед, слід з'ясувати мотивації, ким прагнув і ким міг стати Шевченко, коли б не переслідування і арешт 5 квітня 1847 року? Щоб відповісти на це історико-футуристичне запитання, звернімося до історичних фактів щодо намірів самого Шевченка влаштувати свою професійну діяльність.

Основна частина. XIX століття позначилося інтенсивним підпорядкуванням українського політичного та культурного життя царському режимові. Києво-могилянську академію було скасовано і перетворено на спеціальну духовну школу. Спроби української інтелігенції змінити ситуацію шляхом відкриття окремої мистецької школи у Києві не мали успіху через урядові заборони та фінансову неспроможність. Серед маловідомих фактів необхідно назвати проєкт Тараса Шевченка про створення у Києві мистецької школи (до моменту арешту поета і художника у 1847 р.). Цей факт, згаданий лише В. Січинським (пізніше він вважався легендою), тут, у статті, я посвідчую документально.

По закінченні Петербурзької академії мистецтв Тарас Шевченко палко мріяв про діяльність в Україні згідно зі своїм професійним фахом і покликанням. Завдяки клопотанню В. Григоровича 1845 року він був направлений на посаду вчителя малювання у Київський університет ім. Св. Володимира. Спочат-

Іл. 1. Т. Шевченко. Автопортрет. 1843. Туш

класицизму і романтизму епохи просвітництва. Але ні в працях перелічених авторів, ні навіть в остан-

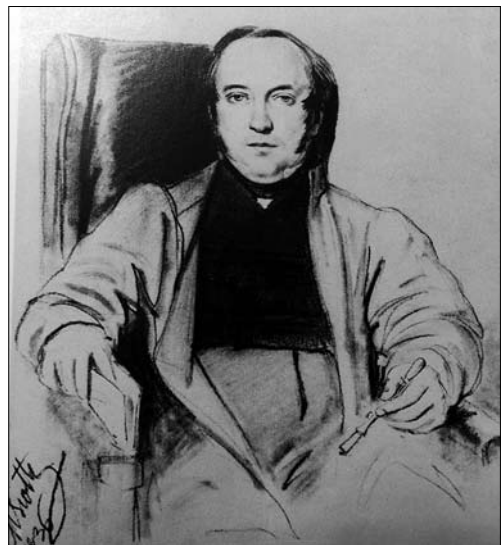
¹ Ілюстрації взяті з доступних інтернет-джерел та з видання: Повесть Тараса Шевченко «Художник» [1].

ку він став співробітником Археографічної комісії, у склад якої здебільшого входили викладачі Київського університету. Наприкінці листопада 1846 року Шевченко пише заяву-прохання до попечителя Київської міської округи про прийняття його вчителем малювання в Київському університеті. Прохання, згідно з тодішніми правилами, надсилалося в Петербург на схвалення і проходження за конкурсом на заміщення вакантної посади. У конкурсі взяли участь три претенденти, але переміг Т. Шевченко. Київ отримав позитивну ухвалу міністерства 21 лютого 1847 року і Т. Шевченко мав приступити до викладання.

Реалізація мрії про мистецько-освітню діяльність в Україні втілювалася впродовж п'яти років. Відомо, що Василь Григорович розробив проєкт створення філіалу Петербурзької АМ у Києві (іл. 2, 3). Ще 11 травня 1843 року він, як конференц-секретар Петербурзької АМ, у журналі Правління АМ зареєстрував видачу учневі Тарасу Шевченку квитка на проїзд до Малоросійських губерній і «...на безперешкодне, де буде, проживання» [3]. Через тиждень Шевченко виїхав до України, в Качанівку, до Григорія Тарновського, куди ще 1842 року надіслав свій програмний твір — шедевр «Катерину». Про намір стати вчителем малювання як свідомий і цілеспрямований, свідчить ще один факт, що вперше був мною опублікований у монографії 2005 року та її доповненій електронній версії 2022 року [4]. У Центральному державному історичному архіві України у Києві знаходиться низка важливих для нашої теми документів. Це, передовсім, прохання Т. Шевченка призначити його вчителем рисунку в Університеті Святого Володимира [5, с. 5]. Тут же зберігається і переписка Т. Шевченка з поміщиком-художником Наполеоном Михайловичем Буяльським про можливість відкриття школи живопису. Н. Буяльський, який здобув художню освіту у Берлінській, Дюссельдорфській та Паризькій академіях мистецтв (1846 р. удостоєний звання «некласного художника»), отримав дозвіл на відкриття такої школи. Матеріали справи свідчать, що це була благодійна акція. Н. Буяльський працював у п'яти приватних кімнатах і за навчання грошей не брав. Рисувальні класи, як свідчить звіт, були забезпечені десятками творів Бертена, 260-ма оригіналами рисунків Жульєна та іншими наочними матеріалами [5]. Тодішню методику можуть проілюструвати навчальні анатоміч-

Іл. 2. Ол. Варнек. Портрет В.І. Григоровича. 1818. Олія

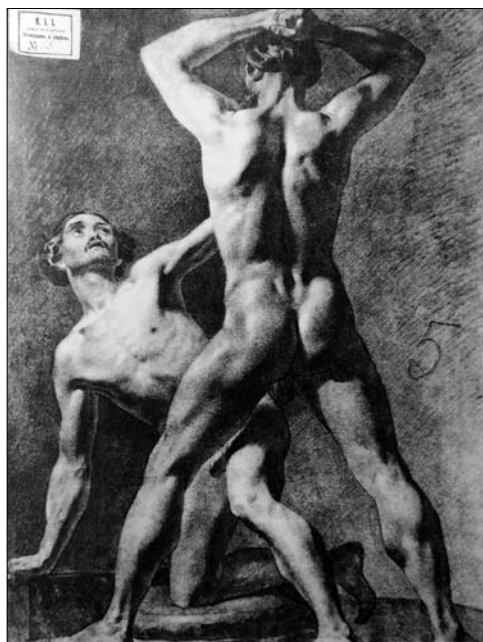

Іл. 3. М.І. Скотті. Портрет В.І. Григоровича. 1836. Олівець

ні та натурні рисунки самого Т. Шевченка початку 1840-х рр., зроблені під час навчання у Петербурзі, зокрема у красі Івана Буяльського (іл. 4—8). Офіційного статусу малярська школа Н. Буяльського набула з 1849 року. У 1852 р. в ній навчалося 22 учні, з них шість платних та, окрім того, 13 платних учениць. Однак, за браком коштів і відсутністю урядової підтримки через кілька років школа Н. Буяльського перестала діяти. Нові історичні факти на цю тему у 2024 р. опублікував шевченкознавець Віктор Жадько. Зокрема, посилання на копію Свідоцтва

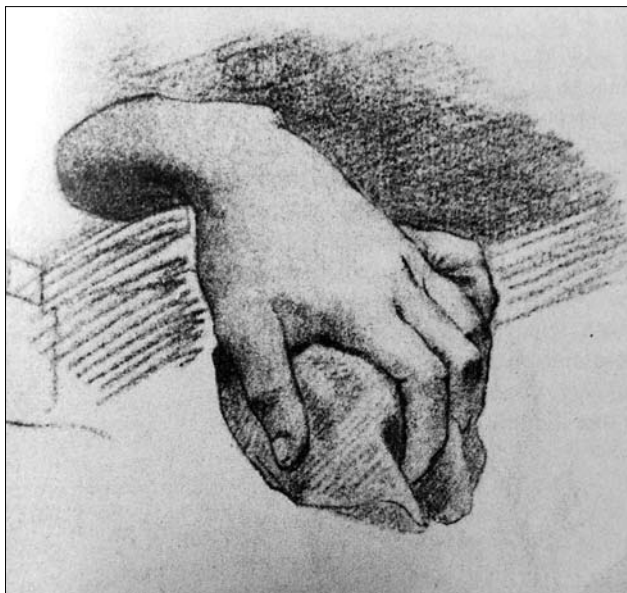
Іл. 4. Т. Шевченко. Анатомічний рисунок. 1842. На лекції Івана Буяльського, батька (?) Наполеона Буяльського. Акварель. Державний музей Шевченка. ДМШ

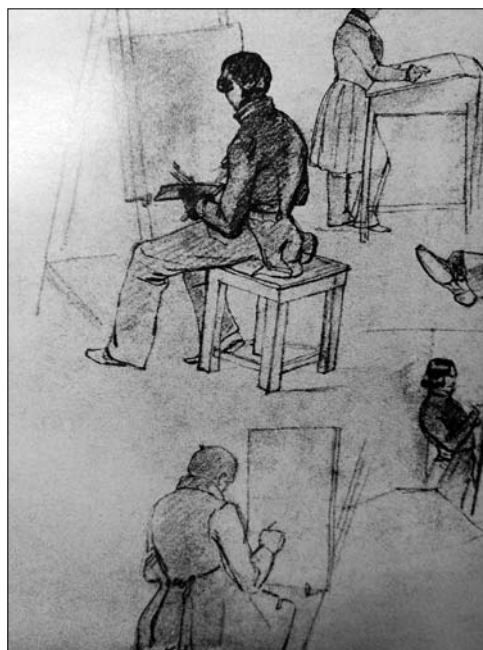
Іл. 5. Т. Шевченко. Два натурника. 1840. Італійський олівець. ДМШ

про народження № 10745 від 23 грудня 1846 р., видану Тарасу Шевченку в Києві для призначення його вчителем рисунку [6].

Безцінними є і виявлені спогади студента філософського факультету Університету ім. Св. Володимира Івана Петровича Клопотовського про слухання ним кількох лекцій з історії та теорії живопису та мистецтв, які «вільний художник» Тарас Шевченко читав в Університеті за дорученням ректорату Санкт-петербурзької академії мистецтв у першій половині 1840-х років. Ці свідчення у вигляді інтерв'ю, взятого 1865 р., зафіксовані в журналі «Русская ста-

Іл. 6. Т. Шевченко. Рисунок гіпсового зліпка руки. 1838. ДМШ

Іл. 7. Т. Шевченко. В натурному класі АМ. 1838—1842. Олівець. ДМШ

рина» (1896, кн. 3, с. 655) журналістом Василем Кларком.

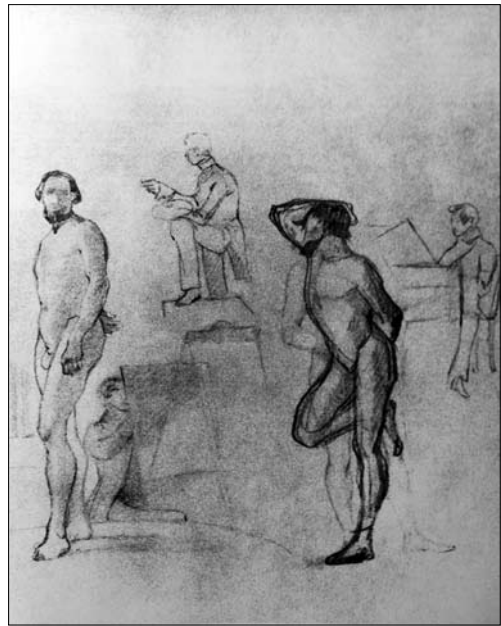
Втім, багаторічні плани Т. Шевченка на університетську педагогічну діяльність не були реалізовані через арешт та заслання. Очевидно, царський уряд діяв на випередження, бо не міг допустити на університетську посаду небезпечного для системи тоді вже популярного поета-бунтівника. До останньої третини XIX століття внаслідок політичного тиску само-

державства Т. Шевченко мав дуже мало послідовників. Започаткована ним справа створення школи українського живопису невдовзі занепала. Після повернення із заслання Т. Шевченко прожив зовсім недовго, так і не реалізувавши своїх намірів. Після його смерті, як зазначив мистецтвознавець В. Щербаківський, серед української інтелігенції зникає навіть думка про важливість і необхідність розвитку національного мистецтва [7]. Царський уряд посилював політику централізму і русифікації усіма можливими заходами, серед яких і заборона отримувати вищу та середню освіту селянським верствам населення. Тим самим формування молодих сил української інтелігенції було паралізоване.

Цікавим є архівний документ 1862 року, який свідчить про те, що наміри Т. Шевченка відкрити мистецький навчальний заклад мали своє продовження вже після його смерті: прохання трьох жителів Канева не віддавати якомусь купцеві Шевченку (без ініціалів, очевидно, дворідний брат Т. Шевченка, а, може, й однофамілець. — Р. Ш.) міської землі для побудови художнього училища у тому місці, де захоронений Т.Г. Шевченко — на Чернечій горі. Торги землі були визнані судом незаконними [8].

Щодо розгортання подій у Київському університеті, то 1859 р. там таки були відкриті вечірні рисувальні класи з ініціативи художника М.С. Башилова, які діяли лише один рік і також були закриті. Протягом 1847—1863 рр. предмет малювання в університеті викладав випускник Петербурзької АМ Гаврило Васько, талановитий майстер інтимного портрета.

Зважаючи на вказані факти та події, пов'язані з політичними поглядами, переслідуваннями та арештом 5 квітня 1847 року, бачимо, що життєві цілі Т. Шевченка не справилися. Після двохмісячного київського арешту і відправлення в Петербург Шевченко пережив тривале заслання. Столичні прихильники художника, зокрема віце-президент академії мистецтв виступали з клопотаннями про його звільнення, про що свідчить лист до Шевченка від травня 1855 року. Цього ж року, 13 листопада, за порадою Ф.П. Толстого Шевченко пише заяву дозволити йому удосконалювати майстерність гравера. На засіданні Ради АМ від 16 квітня 1858 року Т. Шевченка було зараховано гравером із тематикою робіт на здобуття звання академіка. 2 вересня 1860 року Петербурзька АМ надала Шевченко-

Іл. 8. Т. Шевченко. В натурному класі АМ. 1838—1842. Олівець. ДМШ

ві титул «академіка-гравера». Через неповних п'ять місяців по тому, 10 березня (26 лютого) 1861 року, Тарас Шевченко помер.

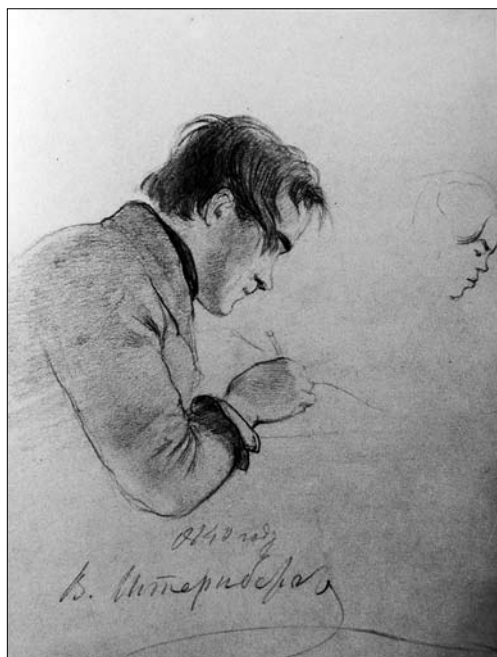
Академія мистецтв стала немовби первинним і прикінцевим пристановищем, своєрідною «Альфою» і «Омегою» професійно-мистецьких скитань Тараса Шевченка. Утім, Тарас Григорович ніколи не ідеалізував цей верховний заклад навчання мистецтву, образно кажучи, не сприймав його як піднебесну вежу зі слонової кістки. На його долю і творчий розвиток мали першочерговий вплив видатні особистості зі середовища цієї великої академічної абстракції. Тут варто знову зазирнути у ретроспективу його формування як художника.

У Петербурзі професійно-світоглядні позиції молодого Т. Шевченка формували такі демократичні утворення, як Товариство заохочення художників, Майстерня Карла Брюллова, В. Ширяєва, творче середовище його друзів В. Штернберга, А. Мокрицького, І. Сошенка, А. Петровського, Г. Михайлова, П. Заболотського, Є. Гребінки тощо (іл. 9—11). Та навіть найвидатніші досягнення, за які Шевченко здобув звання академіка, першочергово були закладені самотужки поза Петербурзькою академією мистецтв.

Про те, що Шевченко засвоїв усі відомі граверські техніки та перспективу самостійно, відомо із записок його товариша Івана Сошенка. Цю ж думку обстою-

Іл. 9. В. Штернберг. Портрет Т. Шевченка. 1840. Олівець. ДМШ

Іл. 10. В. Штернберг. Т. Шевченко за роботою. 1840. Олівець

вав у доповіді 1951 р. на засіданні Наукового товариства ім. Шевченка у Нью-Йорку видатний мистецтвознавець Володимир Січинський [9, с. 134].

Загальнопоширені настрої щодо академізму у мистецько-освітніх колах Петербургу на інтуїтивному рівні висловив герой шевченківської повісті «Художник»: «... Я боявся увійти в Академію, Академічні ворота мені здалися роззявленою пащею якогось страшного чудовиська. Побродивши до поту на вулиці, я перехрестився і побіг у страшні ворота» [10, с. 288]. Звісно, що у цих рядках можна вловити символічні закодовані змісти, характерні для більшої частини літературної спадщини Шевченка. Іронічне ставлення тут також відчутне. В іншому, діалоговому місці цієї повісті читаємо: «А ще хоче бути художником! Хіба в класах виникають істинні великі художники?» — святочно промовив невгамовний Михайлов. Ми згодилися, що краща школа для художників — таверна, і в добрій згоді відправилися до Олександра» [10, с. 271]. Можна сказати, що подальше перебування Т. Шевченка в Україні та середовище друзів мали більший на нього вплив, ніж академічні ідеали.

Серед найважливіших особистостей з академічного середовища, які неодноразово вплинули на долю Шевченка у стратегічному сенсі, слід обов'язково виділити випускника Київської духовної академії (1803), конференц-секретаря (1829—1859) і викладача теорії красних мистецтв (1831—1859) Василя Івановича Григоровича (1786—1885). У контексті проблематики статті важливим є факт розробки В. Григоровичем проекту створення при Київському університеті філії Петербурзької АМ [11, с. 170]. Цей стратегічний план так і не був здійснений через численні соціальні заворушення і, зокрема, через арешт Т. Шевченка 1847 року.

Як історик мистецтва В. Григорович був ініціатором і видавцем першого російського журналу, присвяченого історії мистецтва, «Вісника красних мистецтв» (1881—1890). Програма лекційного курсу В. Григоровича з історії та теорії мистецтва була доступною для всіх учнів Академії, слухав його і Т. Шевченко. Зважаючи на роль В. Григоровича у своєму житті та глибоко шануючи, Т. Шевченко присвятив йому поему «Гайдамаки». Датування присвяти приурочене до дня визволення Т. Шевченка з кріпацтва — 22 квітня 1838 року. Поза сумнівом, В. Григорович мав неабиякий вплив на світоглядні та найголовніше — естетичні позиції Шевченка. У листі з України до В. Григоровича від 28 грудня пе-

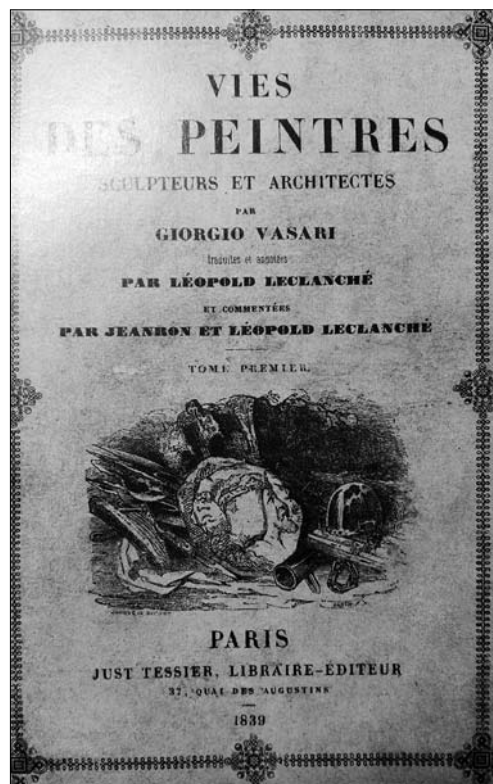
реломного 1843 року Шевченко звертається до нього як до батька: «Батьку мій рідний, порай мені, як синові, що мені робить? Чи оставаться до якої пори, чи їхати до вас. Я щось не дуже ударяю на Академію, а в чужоземщині хочеться бути. Я тепер заробляю гроші (аж дивно, що вони мені йдуть в руки!), а заробивши, думаю чкурнуть, як Аполлон Ніколаєвич... Щирий син ваш Т. Шевченко» [12, с. 25]. Але Шевченко не «чкурнув» закордон, а за наполяганням В. Григоровича у 1844 р. повернувся з України до Петербурга для завершення навчання. Відомо, що перед Україною у 1842 році Шевченко здійснив коротку подорож морем у Данію і Швецію, але через хворобу повернувся. В автобіографічних рядках відчутні розгубленість і збентеження щодо самовизначення шляхів реалізації життєвої місії молодого Шевченка: «Я добре знав, що живопис — моя майбутня професія, мій насущний хліб. І замість того, щоби вивчити його глибокі тайни, і ще під керівництвом такого вчителя, яким був безсмертний Брюллов, я складав вірші, за які мені ніхто ні гроша не заплатив і які, нарешті, позбавили мене свободи і які, незважаючи на всемогутню нелюдську заборону, я все-таки тихцем крапаю. Дійсно, дивне це невгамовне покликання» (переклад з російської. — Р. Ш.) [13, с. 43].

У цей час Шевченко «розривався» поміж патріотичними побудженнями (розробляв історичну тему «Смерть Богдана Хмельницького», програмну серію «Живописна Україна», «Дари в Чигирині») та болісним сприйняттям українських реалій. У листі 1843 року до Я. Кухаренка він писав: «В Малоросію не поїду, цур їй, бо там, окрім плачу нічого не почую» [14, с. 23].

В питаннях історичного розвитку мистецтва та мистецької освіти Т. Шевченко виявляє глибоку обізнаність від часів навчання в Академії художеств. Зокрема, на основі аналізу фундаментальної мистецтвознавчої праці Джорджо Вазарі (1511—1574) «Життєписи найзнаменитіших живописців, скульпторів та зодчих» (Париж, 1839) (іл. 12). Він роз'яснює ідеологічні складові загальноєвропейських рухів на підтримку красних мистецтв, насамперед, з боку Ватикану: «...Тоді навіть політика намісників святого Петра вимагала вишуканої декорації для засліплення натовпу і затьмарення єретичного вчення Вінклефа і Гуса, що вже почав виховувати безстраш-

Іл. 11. П. Заболотський. Портрет Івана Сошенка і Якіма Заболотського. 1834 рік

Іл. 12. Титул книжки Д. Вазарі «Життєписи найзнаменитіших живописців, скульпторів та архітекторів». Париж, 1839 рік

ного домініканця Лютера» [10, с. 22]. У роздумах над «майже завжди печальною, гіркою долею» митців, яких називає «втіленням ангелів», герой повісті Т. Шевченка «Художник» шукає відповідей на вічну філософську дилему «мати чи бути?» у своє, XIX-те століття просвітництва та філантропії, що тодішніми деклараціями мало б схилитися до користі людству.

У рядках і між рядками повісті «Художник» немовби зсередини розкривається уся сутність суперечностей мистецькоосвітнього процесу та двадцятилітньої творчої особистості. Усередині «Повісті» її герой говорить: «... Взагалі в житті середня дорога є краща дорога. Але в мистецтві, в науці і взагалі в розумовій діяльності середня дорога ні до чого, крім безіменної могили не приводить. В художникові йому хотілося б мені бачити найбільшого, незвичайного художника і найзвичайнішу людину в домашньому житті. Але ці дві великі якості рідко вживаються під однією кривлею» [10, с. 318].

Як відомо, героєм повісті є прообраз близького друга Т. Шевченка, Івана Сошенка (1807—1876). Саме він познайомив Тараса з колом діячів культури Петербургу, що чинили неабиякий вплив на культурне життя в Україні: Є. Гребінкою, В. Григоровичем, А. Венеціановим та ін. Ще до Петербургу він навчався в майстерні професора малювання Яна Рус-тема у Вільнюському університеті. Згодом Шевченко переказував його педагогічні настанови друзі, поету і художнику Броніславу Залеському: «Шість років рисуй і шість місяців малою і будеш майстром» [15, с. 87].

Тарас Шевченко розпочав навчання в Петербурзькій АМ у 1838 р., а вже у 1840 р. Академія була реорганізована через неефективність і реакційність виплеканої там методології академізму. Зокрема, були скасовані класи так званих казенних учнів (академістів), права яких були урівняні зі сторонніми учнями, були також розширені програми зі спеціальних дисциплін у збиток загальноосвітніх. По закінченні Академії Т. Шевченко отримав атестат на звання «некласного», або вільного художника, а згодом за виняткові успіхи в офорті Академія присвоїла йому звання академіка. Роки навчання у своєму «Щоденнику» Т. Шевченко назвав «незабутніми золотими днями» [16, с. 39].

Відомо, що Тарас Шевченко був удостоєний двох срібних медалей, отримував стипендію від Товариства заохочення художників. Але від часу настання внутрішньої кризи 1841 року він постійно переживає мрії і видіння рідної України, навіть занедбує навчальний процес, за що Товариство позбавило його стипендії. Утім, навчання Шевченка не виявилось б настільки стрімко успішним, якби не використання підтримки «Товариства заохочення художників»

впродовж 1835—1844 рр., де поруч із ним пенсіонерами, тобто стипендіатами, були земляки, колеги-художники С. Алексєєв, М. Сажин, А. Агін та ін. На діяльності цього Товариства та його прогресивній ролі у подальших дослідженнях слід зосередити окрему увагу. Товариство започаткувало прообраз сучасного менеджменту мистецько-освітньої діяльності.

Своєю чергою, естетичне світобачення Т. Шевченка мало безпосередній «учительський» вплив на колег, майбутніх художників-педагогів. Зокрема, у своєму «Щоденнику художника» А. Мокрицький відзначає першочерговий вплив Шевченкових коментувань на розуміння творчості Рубенса, Ван-Дейка, Веласкеса, Гвідо, Аннібала, Корреджо, Пуссена, Вандермеєра, Рюїсдаля, Клода Лоррена та інших [17, с. 147]. Варто зазначити, що після навчання у Петербурзі А. Мокрицький викладав курс «Теорії изящного» у Строганівському училищі та Московському училищі живопису і скульптури. Інший приятель Т. Шевченка, мистецтвознавець і письменник напівфранцузького походження Д. Григорович, що двадцять років займав пост секретаря Товариства заохочення художників, також був одним з друзів Тараса у плані втілення просвітницьких ідей епохи через освіту. Надалі цю ідею підхопив і втілював на практиці найпотужніший митець-педагог постшевченківської доби Ілля Ріпин, що став великим послідовником ідей Шевченка і ревним хранителем пам'яті про «Апостола свободи», як він уперше назвав Т. Шевченка.

Ще один послідовник шевченківських естетичних ідей художник Лев Жемчужников, один з активних апологетів розвитку художньо-промислової освіти в Україні, власною творчою практикою продовжив концепцію національного поетичного пейзажу Шевченка. Як і Т. Шевченко, Лев Жемчужников особливо захоплювався творчістю Рембрандта. Здійснивши творчу подорож Україною у 1852—1856 рр. до Чернігівської та Полтавської губерній, Жемчужников створив масу рисунків етнографічного характеру, які, однак, мають самостійну художню цінність. Згодом вони стали основою для створення альбому «Живописна Україна», що за назвою, змістом та задумом Жемчужникова мав стати продовженням Шевченкової «Живописної України»: «Люблячи й глибоко поважаючи Тараса Григорови-

Іл. 13—14. Відкриття пам'ятника Т. Шевченку в Києві 6 березня 1939 р. навпроти «Червоного» корпусу Київського національного університету. Вид здалеку і зблизька

ча, я наважився назвати своє видання тим же ім'ям у пам'ять Шевченка. Нехай моя праця служить ніби продовженням колишньої праці Тараса Григоровича» [18, с. 33].

У 1882 р. одна з перших жінок-художниць російської імперії, учениця Т. Шевченка з рисунку, графиня Катерина Юнге-Толстая організувала у Києві рисувальну школу і керувала нею, імовірно, до 1887 року. Зі спогадів доньки ректора Петербурзької АМ, графіка Федора Толстого довідуємося, що, відвідуючи родину Толстих, Шевченко вчив її малювати. Зокрема, із великим захопленням Шевченко «відкривав» для юної Катерини зображення дерев [19]. Згодом, у спогадах 1910-х рр. графиня напише, що душа Тараса видавалася їй ще прекраснішою, ніж його поеми. У спогадах зазначено, що родина Толстих активно сприяла звільненню Шевченка з кріпацтва, і сам день звільнення став справжнім сімейним святом, немовби Великдень. В генеалогії Толстих переплелися давні українські шляхетські роди Скоропадських, Марковичів. Цим пояснюється ставлення до Шевченка. Стосовно своїх студій К. Толстая написала: «Ніхто не був таким чутливим до краси природи, як Шевченко. Доводилося інколи милуватися заходом сонця, переживаннями тонів, і не знаю, хто більше захоплювався — я, 14-річна дівчинка, чи він,

який зберіг у своїй багатостраждальній душі стільки дитячо-світлого... Своєю зовнішністю він нічим не відрізнявся від звичайних людей, навпаки, любив усе красиве і витончене, і мимовільний безпорядок холостяцького життя обтяжував його» [19; 20]. Вперше спогади К. Толстої про Шевченка були згадані у скромній з 5-ти сторінок мистецтвознавчій розвідці Н. Сумцова «Дуби Т.Г. Шевченка» (1911). Втім, вагомість його спостережень стосовно символізму природи у Шевченкових творах невіддільна [21].

Упродовж XX століття було втілено в життя чимало заходів по вшануванню і розвитку шевченківських ідей у галузі художньої культури. Згадаємо хоча б кілька. Зокрема, низка мистецьких шкіл, що виникли чи були реформовані у 1920-ті роки, — названі іменем Кобзаря. У 1920—1925 рр. діяла Школа народного мистецтва ім. Тараса Шевченка в м. Умані, створена на базі перенесеної керамічної школи-майстерні с. Піковець. У 1937 р. була заснована Київська республіканська художня середня школа, що у 1939 р. отримала ім'я Тараса Шевченка. У березні 1939 р. було відкрито пам'ятник Т. Шевченку і біля Київського університету, закладу, де була обірвана його викладацька діяльність (іл. 13, 14). З початку «хрущовської відлиги» у 1965 р. у Київському музеї українського мистецтва відбулася виставка «По-

слідovníки Т. Шевченка». Далі ця ідея повторилася в тематичних виставках «Т. Шевченко й вітчизняна художня культура його часу» (1989, ХХМ); «Шевченко та його час» (2004, ХХМ) та ін. Та не лише в Україні ХХ століття, але й на еміграції зерна естетичної та мистецько-просвітницької доктрини Шевченка знайдуть свій резонанс і розвиток. Один із перших між вогнями 2-ї Світової війни, у Кракові 1942 року на Кобзаря як ідеолога мистецтва вкаже послідовник-універсал (митець, мистецтвознавець, поет і публіцист) Святослав Гординський. Він процитує Шевченкові думки про призначення мистецтва, гідні світової мистецько-педагогічної класики: «Призначення красних мистецтв — подати очам або уяві красу і жах природи, життя держав і побут окремої людини, сили пристрастей і події, які вражають душу... пустелі Америки, береги Рейну... Може бути, що це один із відблисків душі, божеський, і він доказує, що людина це громадянин світу, і що все високе, все прегарне знаходить відгомін у її душі. Що ж казати про те, коли одного погляду досить, щоб воскресити в нашій пам'яті батьківщину і звичай її предків, і події, які яскраво відокремились від звичайного опису землі, де ми почали жити й почувати! Подвиг досягти цього великий, а можливе до того сприяння повинно становити наш обов'язок» [22, с. 17—18].

Образ та ідеї Шевченка були однією з чільних тем творчості українських митців-педагогів на еміграції. Майже усі скульптори відтворювали образи великих постатей в українській історії, носіїв великих ідей та національних типів. Репрезентативно-монументальне скульптурне трактування Шевченка отримало нове життя у Європейських країнах та на американському континенті у творчості таких видатних митців, як Сергій Литвиненко, Петро Капшученко, Михайло Черешньовський, Оксана Лятуринська, Ніна Левитська, Олександр Архипенко, Леонід Молодожанин та багато інших.

Близькість ідейних позицій у творчості митців на еміграції яскраво ілюструє постать одного з найбільших реформаторів у мистецтві та навчанні скульптури ХХ ст. — Олександра Архипенка. Скульптор чітко визначав свої позиції і стосовно категорії національного у мистецтві. У з'ясуванні порушеної проблематики чітка позиція одного з найвидатніших українських митців-педагогів світового масштабу є показовою.

Творчу спадщину О. Архипенка у різний спосіб і досі намагаються відділити від національної ідеї деякі мистецтвознавці. Маловідому відповідь О. Архипенка своїм українським землякам щодо цього процитував часопис «Свобода»: «Ми свідомі того, що дух народу опирається завжди на двох стовпах, одним з яких є політика, а другим культура. Вони не можуть існувати окремо і вони мусять йти та розвиватись в парі, бо один з них піддержує другий і разом вони становлять національну єдність» [23]. У шевченківські березневі дні 1953 року Архипенко відповів на запитання, що спонукало його дати світові новий «архитвір» — третє у його творчості погруддя Тараса Шевченка: «... Почуття своєї приналежності до української спільноти й бажання дати їй найдосконаліший портрет генія України, головно тепер, коли цього українського велетня намагаються представляти на свій лад ті самі, проти яких в головній мірі був скерований його гнів» [24]. Але тяглість впливу шевченкіани на творчу свідомість О. Архипенка не обмежується 1936-м, 1947-м та 1953-м роками (дати створення погрудь Т. Шевченка. — *Р. III.*), вона відзначається ним самим у наступній відповіді на запитання кореспондента: «Як довго Ви працювали над цим погруддям?... — Як довго? — ... Отак уже з 50 років, відколи ідеї Шевченка почали доходити до моєї свідомості» [24].

Архипенко впродовж піввікової творчої праці надихався ідеалами Шевченка, водночас він вважав, що всі українські організації, дома й родини повинні перебувати в «приявності» ідей та образу Шевченка постійно [23]. Відповідно до цих тверджень буде хронологічно виправданим узагальнити розглянутий приклад Архипенка у контексті усієї тягlosti розвитку українського мистецтва першої половини ХХ століття. Задовольняючи насущні духовні потреби української еміграції в репрезентативно-меморіальній скульптурі, О. Архипенко водночас ставив і реалізував творчі завдання світового масштабу у неспівмірно більшій частині інших своїх творів, відповідаючи новітнім естетичним категоріям мистецтва.

Подаючи естетичний дороговказ для мистецької практики, Т. Шевченко підкреслює вирішальне значення інтелектуального відбору перед простим чуттєво-емоційним образотворенням. Інтелектуальний творчий метод він називає подвигом і

обов'язком. У підтвердження інтелектуальної домінанти над чуттєво-емоційною складовою у творчому методі Т. Шевченка наведемо ще одну цитату з його листа до Броніслава Залеського: «Без розумного осягнення краси людині не побачити всемогущого Бога в дрібному листочку найменшої рослини» [25, с. 119].

Висновки. На шляху інтелектуального і професійного самовдосконалення Т. Шевченко, як бачимо, не обмежував творчий метод лише філософським спогляданням «великого в малому». Він опановував історію, археологію, архітектуру, скульптуру, географію, етнографію, історичний одяг і побутову культуру, ужиткове мистецтво і сакральні пам'ятки, філософію і поезію від античності аж до своєї доби. І найголовніше: здолавши глуху стіну академізму, Шевченко вивів нову естетичну категорію рідної Землі й Людини, що охопила діапазон від простого селянина до аристократа Духу. Цей творчо-педагогічний метод отримав безліч послідовників і нескінченне число форм реалізації у всіх видах і жанрах мистецтва. Фактично, Т. Шевченко став засновником національної школи українського пейзажу та історичної картини в живописі і графіці. Очевидно, царизм не міг допустити остаточного затвердження за ним статусу викладача Київського університету, що слід вважати головною, прихованою причиною арешту. Через життєві обставини наміри Т. Шевченка по розвитку мистецької освіти в Україні не були реалізовані сповна. Але в ідейному сенсі з нього все почалося. Саме він вперше писав у листах про потребу заснування академії мистецтв у Києві. Розпочав виклади історії, теорії і практики рисунку, живопису та мистецтв. Саме Тарас Шевченко став наріжним каменем для становлення національної академічної мистецької школи України. Здолавши стереотипи академізму, він заклав новий творчо-педагогічний метод, який отримав безліч послідовників і нескінченне число форм реалізації в усіх видах і жанрах мистецтва.

1. *Повість Тараса Шевченка «Художник»*. Ілюстрації, документи. Альбом. Київ: Мистецтво, 1989.
2. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). *Тарас Шевченко*. Упоряд. Микола Тимошик. Київ: Наша наука і наша культура, 2002. 400 с.
3. Жур П. *Труды и дни Кобзаря*. Люберцы: Люберецкая газета. 1996. 568 с.

4. Шмагало Р. Мистецька освіта і мистецтвознавство в Україні середини XIX — середини XX ст.: структурування, методологія, художні позиції. Львів: ЛНАМ, 2022. 548 с.: 743 іл. URL: https://manusbook.com/9096_Shmagalo_Art_Education/10/index.html
5. *ЦДІА України у Києві*. Ф. 442. Оп. 1. Спр. 8241. Арк. 5.
6. Жадько В. *Цей день в долі Тараса — 23 грудня!* URL: <https://www.facebook.com/share/p/1A4eLNH68yC/>
7. Щербаківський В. Украинское искусство (на правах рукопису). *ЦДАВО України*. Ф. 3864. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 51—98.
8. *ЦДІА України у Києві*. Ф. 442. Оп. 634. Спр. 54.
9. Січинський В. Вісті з НТШ. Наукові доповіді. *Свобода*. Нью-Йорк, 1951. № 4 (81).
10. *Повість Тараса Шевченка «Художник»*. Ілюстрації, документи. Альбом. Київ: «Мистецтво», 1989.
11. *Шевченківський словник*: у 2-х т. Т. 1. Київ, 1976.
12. Тарас Шевченко. Листи до різних осіб. Лист до В. Григоровича від 28 грудня 1843. *Зібрання творів*: у 6 т. Київ, 2003. Т. 6.
13. Тарас Шевченко. *Документи та матеріали до біографії: 1814—1861*. Київ: Вища школа, 1982.
14. Шевченко Т. *Листи*. Т. X. Чикаго, 2003.
15. Шевченко Т. Листи до Бр. Залеського від 10.02.1855. *Зібрання творів*: у 6-ти т. Київ, 2003. Т. 6.
16. Шевченко Т. *Щоденник*. Київ, 2003.
17. *Дневник художника А.Н. Мокрицкого*. Москва, 1975.
18. Попова Л. *Лев Михайлович Жемчужников*. Київ, 1961.
19. Юнге К.Ф. Спогади про Шевченка. *Спогади про Тараса Шевченка*. *Ізборник*. Київ: Дніпро, 1982. С. 279—283.
20. Жадько В. Катерина Юнге-Толстая: «Шевченко був...». URL: <https://www.facebook.com/share/p/1AVkZwZBfx/>
21. Сумцов Н.Ф. *Дуби Т.Г. Шевченка*. Харків, 1911. 5 с.
22. Гординський С. *Тарас Шевченко маляр*. Краків, 1942.
23. Архипенко О. До моїх українських земляків. *Свобода*. 1970. 13 серпня.
24. Погруддя Тараса Шевченка — новий архитвір О. Архипенка. *Свобода*. 1953. 4 березня.
25. Шевченко Т. Лист до Бр. Залеського від 10, 15.02.1857. *Тарас Шевченко*. *Зібрання творів*: у 6 т. Київ, 2003. Т. 6.

REFERENCES

- (1989). *Taras Shevchenko's story «The Artist»*. Illustrations, documents. Album. Kyiv: Art [in Russian].
- Ogienko, Ivan (Metropolitan Hilarion), & Tymoshyk, Mykola. (2002). *Taras Shevchenko*. Kyiv: Our Science and Our Culture [in Ukrainian].
- Zhur, P. (1996). *Works and Days of the Kobzar*. Lyubertsy: Lyuberetskaya Gazeta [in Russian].

- Shmagalo, R. (2022). *Art Education and Art Studies in Ukraine in the Middle of the 19th — Middle of the 20th Centuries: Structuring, Methodology, Artistic Positions*. Lviv: LNAM. Retrieved from: https://manusbook.com/9096_Shmagalo_Art_Education/10/index.html [in Ukrainian].
- Central Institute of Art Education of Ukraine in Kyiv. F. 442. Op. 1. Comp. 8241. Ark. 5 [in Ukrainian].
- Zhadko, V. *This day in Taras's fate — December 23!* Retrieved from: <https://www.facebook.com/share/p/1A4eLH68yC/> [in Ukrainian].
- Shcherbakivskiy, V. Ukrainian art (under the copyright of the manuscript). *Central State Archives of Ukraine*. F. 3864. Op. 1. File 2. Ark. 51—98 [in Russian].
- Central State Archives of Ukraine in Kyiv. F. 442. Op. 634. File 54 [in Ukrainian].
- Sichynskyi, V. (1951). News from the National Theatre School. Scientific reports. *Svoboda*, 4 (81) [in Ukrainian].
- (1989). *Taras Shevchenko's story «The Artist»*. Illustrations, documents. Album. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
- (1976). *Shevchenko Dictionary*: in 2 vols. (Vol. 1). Kyiv [in Ukrainian].
- (2003). Taras Shevchenko. Letters to various persons. Letter to V. Hryhorovych dated December 28, 1843. *Collected works*: in 6 vols. (Vol. 6). Kyiv [in Ukrainian].
- (1982). *Taras Shevchenko. Documents and materials for biography: 1814—1861*. Kyiv: Higher School [in Ukrainian].
- Shevchenko T. (2003). *Letters* (Vol. X). Chicago [in Ukrainian].
- Shevchenko T. (2003). Letters to Br. Zalessky dated February 10, 1855. *Collected works*: in 6 vols. (Vol. 6). Kyiv [in Ukrainian].
- Shevchenko T. (2003). *Diary*. Kyiv [in Ukrainian].
- (1975). *Diary of the artist A.N. Mokritsky*. Moscow [in Russian].
- Popova, L. (1961). *Lev Mikhailovich Zhemchuzhnikov*. Kyiv [in Ukrainian].
- Junge, K.F. (1982). Memories of Shevchenko. *Memories of Taras Shevchenko. Collection* (Рр. 279—283). Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
- Zhadko, V. *Kateryna Junge-Tolstaya: «Shevchenko was...»*. Retrieved from: <https://www.facebook.com/share/p/1AVkZwZBfx/> [in Ukrainian].
- Sumtsov, N.F. (1911). *Oaks of T.G. Shevchenko*. Kharkov [in Ukrainian].
- Gordynskyi, S. (1942). *Taras Shevchenko the painter*. Krakow [in Ukrainian].
- Arkhipenko, O. (1970, August 13). To my Ukrainian compatriots. *Svoboda* [in Ukrainian].
- (1953, March 4). Bust of Taras Shevchenko — a new masterpiece by O. Arkhipenko. *Svoboda* [in Ukrainian].
- Shevchenko, T. (2003). Letter to Br. Zalessky dated 10, 15.02.1857. *Taras Shevchenko. Collected Works*: in 6 vol. (Vol. 6). Kyiv [in Ukrainian].